

К. І. ТЕРЕЩУК, Л. К. ТЕРЕЩУК

**Багатшарове поселення
в Хмельницькій області**

Розвідувальний загін секції археології Хмельницького обласного товариства охорони пам'яток історії та культури здійснив у 1977 р. охоронні роботи на правому березі р. Хомори (Хмельницька обл.) на місці давнього поселення за 2 км від с. Коськів в урочищі Третій укіп. Тут під час проведення меліораційних робіт випадково було зруйновано північний край багатшарової археологічної пам'ятки.

Поселення знаходилося серед боліт на дюнному підвищенні (до 3 м висоти), зв'язаному з корінним берегом р. Хомори довгим (до 100 м) вузьким (13—14 м) перешийком (рис. 1). Зруйнованими виявились, очевидно, дві напівземлянки, від однієї з яких лишилась частина глиняної долівки з глинобитною піччю. Чернь печі являв собою сильно випалений пласт глини товщиною 4—5 см, розміщений на долівці серед напівземлянки. Встановити розміри житла не вдалось, були встановлені лише його заглибленість в землю на 90 см і прямокутність по одному збереженому куту. Встановлено також, що напівземлянка орієнтована довжиною за лінією південь—північ. Ширина її була близько 3 м.

Інша землянка зруйнована повністю: від неї лишилась лише частина череня (40×45 см) від відкритого вогнища, який був викладений товстими черепками брудно-рожевого кольору з зовнішнього і чорного — з внутрішнього боку, з домішкою в тісті битого граніту. На краях череня лежало кілька плоских обпалених каменів. В перемішаних культурних шарах виявлено багато знахідок різних історичних періодів, які ми подаємо в хронологічному порядку.

1. Культура кулястих амфор (перша половина II тис. до н. е.). Фрагменти кулястих амфор прикрашені на плічках вертикальними рядами наколів з вушктами у найширшій частині (рис. 2, 1, 2). Днища відсутні.

Тут же знайдено кілька глиняних пряслиць — конічних, овальних і плоских в перерізі (рис. 2, 3, 4, 5), виготовлених з добре відмудленої глини без домішок. На

деяких наколами зроблено радіальні візерунки на одній із сторін. Одне з конічних пряслиць прикрашено візерунком — накол у два ряди, дуже подібний до п'ятикутної зірки, центром якої є отвір пряслиця, а промені розходяться до країв. Виявлено два ікла кабана, кілька крем'яних відщепів і ножеподібних пластин; за 2 м від цих знахідок — шліфовану просвердлену сокиру з чорного каменю (рис. 2, 6).

2. Білогрудівська і чорноліська культури (IX—VII ст. до н. е.). Зібрано вінця тюльпаноподібних маленьких ліпних горщиків з гладеньким наліпним і розчленованим валиком на плічках. Одні валики розчленовані пальцевими вдавленнями, інші — паличкою (рис. 2, 7, 8, 9). Знайдено чимало уламків великих ліпних мисок чорного кольору з загнутими всередину вінцями і проколами під ними (рис. 2, 10) та із заглаженою поверхнею; уламок гострого вінця з тюльпаноподібної посудини чорного кольору з вертикальним довгастим (форми квасолини) наліпом на плічках (рис. 2, 12).

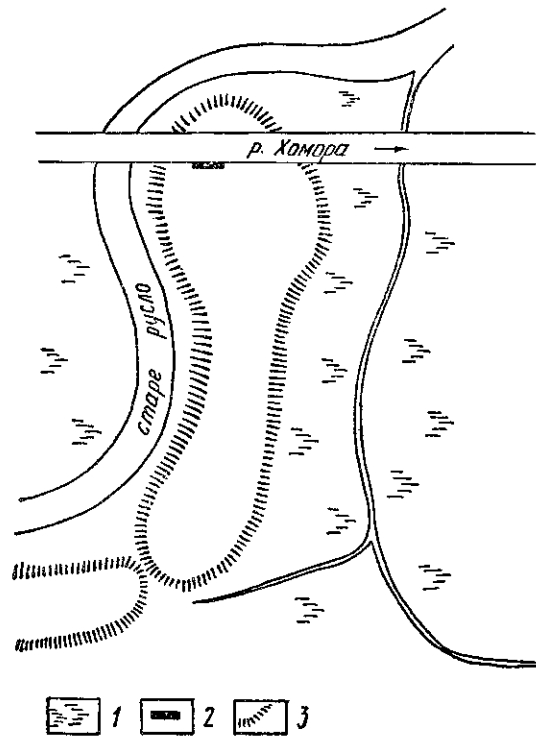

Рис. 1. План пам'ятки (Коськів І).

1 — болота, 2 — поселення, 3 — дюнне підвищення.

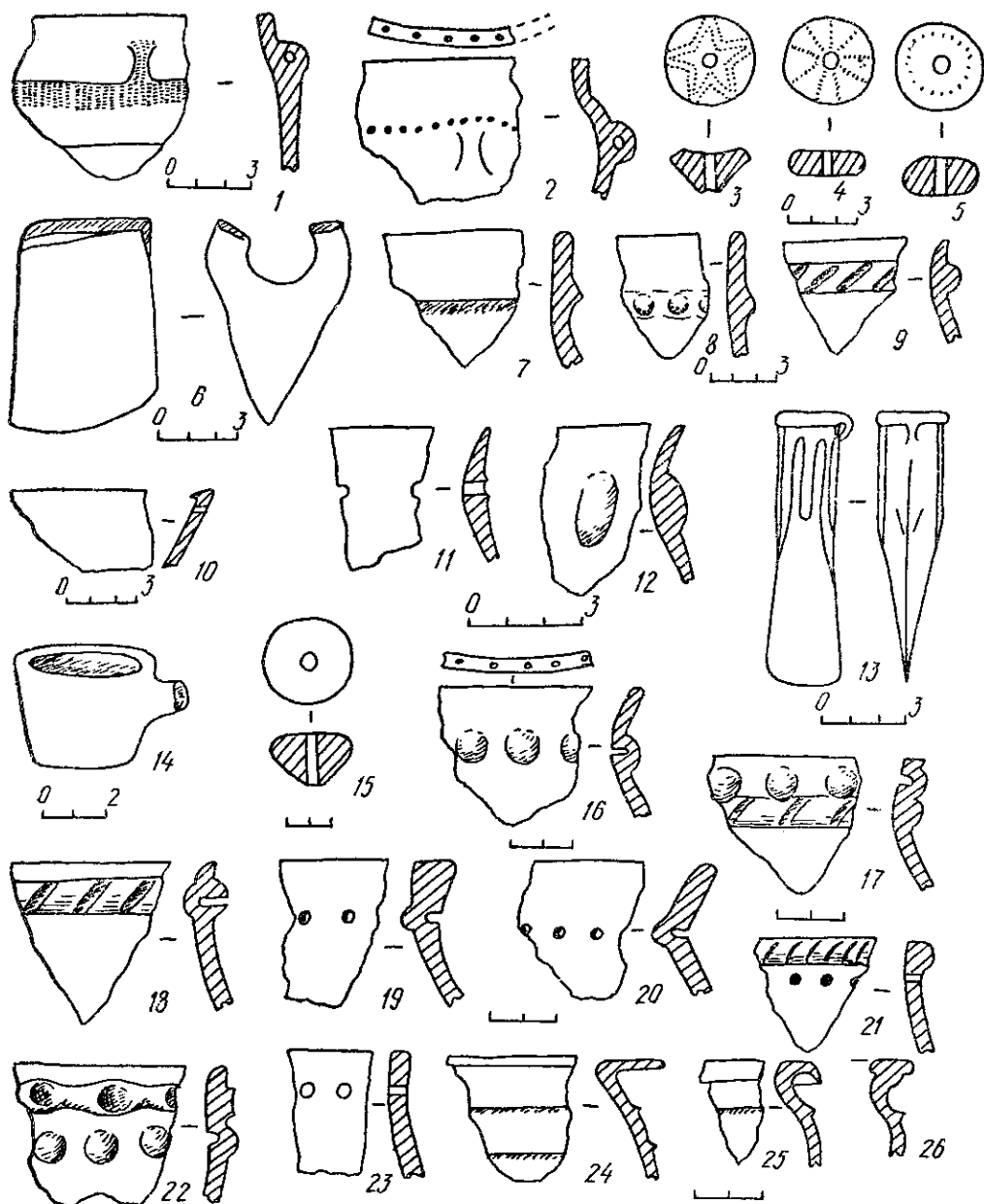

Рис. 2. Матеріали з поселення поблизу с. Косків.

З інших знахідок найцікавіші — зернотерка з сірого кварциту, два гранітних розтирачі до неї, глиняний хлібець, кремінний серп-вкладш (12×35 см), шестигранний бронзовий кельт з одним вушком чорноліського типу довжиною 10 см (рис. 2, 13), лварний тигель з слідами бронзи 35×40 мм (рис. 2, 14), великі (42 мм) та менші (30 мм) конічні глиняні прясниці доброго випалу з дрібним піском і без нього в тісті (рис. 2, 15).

3. Підгірцівсько-милоградівська культура (V—III ст. до н. е.). Залізний вік представлений на пам'ятці фрагментами горщиків з наколами під вінцями з середини, які на зовнішньому боці утворюють випуклини — «горошини» (рис. 2, 16). Це, мабуть, свідчення того, що населення басейну Хомори перебувало під більшим впливом підгірцівської культури, ніж скіфської.

Є вінця, на яких наколами зсередини зроблені горошини-перли, а під ними знаходиться розчленований паличкою валик (рис. 2, 17), а також вінця з перлами-горошинами з внутрішнього боку, видавленими ззовні, і валиком, розчленованим навкісними вдавленнями палички, ззовні (рис. 2, 18). Два вінця з наколами з зовнішнього боку в найвужчих місцях горщиків (рис. 2, 19, 20). Одне з вінців виготовлене у формі зовнішнього валика з нігтьовим орнаментом по ньому (рис. 2, 21).

Знайдено гострі вінця від тюльпаноподібної посудини з проколами зсередини в найвужчій частині тулуба (рис. 2, 11) і кілька вінець з наліпним, розчленованим пальцевими вдавленнями валиком під самим краєм вінець, під якими з середини посудини зроблені ще й наколи, які на зовнішній стороні утворили горошини-перли (рис. 2, 22). Є й інші вінця з проколами (рис. 2, 23).

4. Зарубинецька і черняхівська культури (II ст. до н. е.— V ст. н. е.). Виявлено уламок ножа з горбатою спинкою (8,4×1,6×0,3 см). Зустрічається багато уламків з імпортного посуду: дві циліндричні ніжки жовтоглиняних (ма-

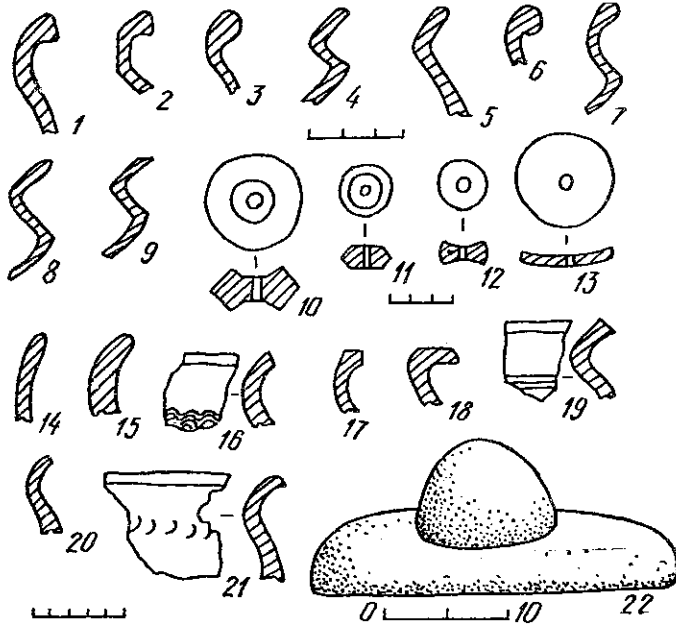

Рис. 3. Матеріали з поселень в урочищах Третій укіп та Ставище поблизу с. Коськів.

буть, херсонеських) амфор, багато сіролощеної кружалної кераміки з посуду на кільцевих піддонах з різними вінцями і ребристим орнаментом, серед яких найцікавіші — уламки вінець посудини (мабуть, лутерії) з широким (3 см) горизонтальним бортиком (рис. 2, 24), яку було виготовлено в античних містах Причорномор'я.

Трапляються фрагменти імпортного посуду з відігнутими назовні гострими і заокругленими вінцями (рис. 2, 25, 26). Цей посуд старанно виготовлений з сірої добре відмуденої глини без домішок і має ребристий орнамент на плічках.

Виявлено чимало чорної шерехатої товстостінної (7—9 мм) ліпної кераміки з потовщеними (10 мм) відігнутими вінцями з домішкою в тісті піску і невелику кількість уламків з чорних ребристих черняхівських мисок і горщиків (рис. 3, 1—9), а також сірі біконічні пряслиця, виготовлені з добре відмуденої глини з домішкою в тісті дрібного піску і без нього (рис. 3, 10—12). Одне таке пряслице (діаметр 42 мм, товщина 25 мм) і два точильних бруски з сірого пісковика лежали в черняхівській мисці.

Одне прясло виготовлене з черепка (рис. 3, 13). Скрізь в ґрунті зустрічаються шматки обпаленої глини, на одному з яких добре зберігся відбиток лози, а також багато кісток тварин.

5. Давньоруська культура (XII—XIII ст.). Давньоруський час на пам'ятці засвідчують численні уламки давньоруського посуду XII—XIII ст.

Зібрані матеріали різних археологічних культур свідчать про неодноразове заселення пам'ятки в різні історичні епохи від періоду ранньої бронзи (перша половина II тис. до н. е.) до періоду Київської Русі XII—XIII ст. Привертає увагу місцезнаходження поселення культури кулястих амфор. Перше таке поселення на Україні виявив у 1970 р. В. К. Пясецький поблизу м. Славути Хмельницької обл.¹ Можливо, наша пам'ятка є другим поселенням культури кулястих амфор в Хмельницькій обл. Важливо те, що обидві пам'ятки є багатшаровими, на обох виявлені матеріали майже однакових епох: культури кулястих амфор, енеоліту, бронзи, раннього заліза. Особливу увагу привертають знайдені на поселенні дві шліфовані по всій поверхні чотирикутні в перерізі ручні сокири. Одна з них (довжиною 9 см, ширина леза 3,5 см) виготовлена з темно-сірого кременю, а друга (довжиною 8,3 см, ширина леза 3,5 см) — з жовтуватого. Така ж сокирка виявлена і на місці поселення біля м. Славути². Ще одна сокирка, аналогічна за способом виготовлення, але значно масивніша, знайдена в 150 м від пам'ятки на розріданому схилі правого берега Хомори вище по течії. Її довжина 10 см, ширина леза — 5,5 см. Зібрано багато крем'яних відщепів і скребоків, серед яких

два скребки з смугастого кременю, де чорні смуги чергуються з жовтими. Знаряддя, виготовлені з такого кременю, знайдені на місці аналогічної пам'ятки в Польщі³.

Цікаво, що на території Житомирщини вироби з смугастого кременю на пам'ятках відсутні, а на заході Хмельницької області вони зрідка трапляються. Є різниця і в орнаменті на кераміці: на Житомирщині — відбитки прямокутного штампа і круглої палички, а на Хмельниччині (зокрема, на Хоморі) — це смуги вертикальних рядів наколів, зроблених гострим предметом, нанесені по найширшій частині посудин.

За 150 м нижче від цієї пам'ятки за течією Хомори в урочищі Ставище на півострівному підвищенні виявлено поселення IX ст. Підйомний матеріал — переважно черепки з великих опуклобоких товстостінних горщиків світло-коричневого кольору з домішкою в тісті великозернистого піску. Товщина стінок різна: від 0,5 до 1 см і більше (рис. 3, 14—20). Деякі з них прикрашені хвилястим орнаментом, зробленим шматками гребінця, інші — лінійним. Один черепок, з жовтого слабовипаленого горщика, оздоблений нігтьовим орнаментом на плічках (рис. 3, 21).

¹ Березанська С. С., Пясецький В. К. Перше поселення культури кулястих амфор на Україні.— Археологія, 1979, № 30, с. 75.

² Там же, с. 76.

³ Там же, с. 80.